

**РОЗВИТОК РИТОРИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ У
ПРОЦЕСІ ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ФРАЗЕОЛОГІЗМАМИ НА ЗАНЯТТЯХ З
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ**

Гордієнко Олена Анатоліївна,

к.п.н., доцент

Житомирський державний університет імені Івана Франка
м. Житомир, Україна

Анотація: У статті розглянуто актуальні питання ознайомлення здобувачів вищої освіти з фразеологізмами як засобу розвитку їх риторичної компетентності на заняттях з української мови за професійним спрямуванням. Процес професійної підготовки студентів до продукування мовлення з використанням фразеологічних одиниць є важливим елементом їх мовнокомунікативної компетентності та її складових, зокрема, риторичної. Розглянуто поняття «фразеологія», «джерела фразеології» та наведено приклади використання вправ із фразеологізмами, проаналізовано та узагальнено проблему використання вправ із фразеологізмами та ознайомлення студентів із їх джерелами, рекомендовано впровадити у навчальний процес вправи з фразеологізмами на заняттях з української мови за професійним спрямуванням, визначено перспективи подальших досліджень в окресленій площині.

Ключові слова: здобувачі вищої освіти, риторична компетентність, українська мова за професійним спрямуванням, фразеологізми, джерела фразеології.

Реалії часу вимагають наявності в майбутніх спеціалістів здатності самостійно і швидко приймати рішення стосовно нестандартних ситуацій, що виникатимуть у професійній або інших сферах [1, с. 17]. Неабияку роль для реалізації професійної діяльності майбутніх фахівців відіграє

загальнокультурна компетенція, що базується на моральних цінностях, а саме вони складають основу духовності. Зазначена компетенція формується на заняттях з гуманітарних дисциплін, серед яких провідна роль належить мовним освітнім компонентам, що зосереджують увагу майбутніх спеціалістів на налагодженні контактів і взаємодії. Мова – могутній засіб розвитку мислення, загальної культури, формування риторичних умінь. Уміння гарно говорити, впливати на слухачів дуже важливе у професійному спілкуванні, а в цьому важливе значення має знання лексикології та фразеології.

Беручи за основу особистісно діяльнісний підхід, викладач організовує, спрямовує та коригує навчальний процес, створює умови для формування риторичних умінь здобувачів освіти, які вдосконалюють мовні знання і навички, культуру мовної поведінки. У цьому переконує і Т. Гриценко: «Завдання викладачів – докласти максимум зусиль, щоб сформувати як соціальну, так і мовну особистість. Адже сьогодні кожному зрозуміло, що через мову молодого людини проявляється як її погляд на життя, так і її культура, ціннісні орієнтації. Тобто мова людини є її мовним паспортом» [3, с. 162].

Проблема формування і розвитку комунікативної компетентності здобувачів освіти та риторичної як її складової залишається в центрі уваги багатьох досліджень, що зорієнтовані на впровадженні сучасних компетентнісного, текстоцентричного, діяльнісного, особистісно зорієнтованого підходів. В останні десятиліття до означених тем зверталися лінгвісти Н. Бабич, Ф. Бацевич, Н. Загнітко та ін., методисти А. Алексюк, З. Бакум, О. Біляєв, Є. Голобородько, О. Горошкіна, І. Гудзик, Т. Донченко, І. Дроздова, С. Караман, К. Климова, О. Кулик, О. Кучерук, Л. Мамчур, Г. Михайловська, С. Омельчук, М. Пентилюк, Н. Тоцька та ін. Вони визначили актуальність пошуку нових підходів, принципів, методів і прийомів організації навчального процесу з метою формування українськомовної комунікативної компетентності студентів закладів вищої освіти, спираючись на зв'язні висловлювання – тексти та одиниці мовлення – слова, фразеологічні одиниці, речення. Слід констатувати, що вчені працюють над створенням авторських

програм, виданням підручників, посібників, хрестоматій і словників, упорядкуванням української лексико-фразеологічної термінології (Н. Гавриш, Н. Голуб, М. Греб, С. Дорошенко, В. Загороднова, О. Караман, О. Копусь, І. Кучеренко, О. Любашенко, А. Нікітіна, Н. Остапенко, І. Хом'як, С. Яворська та ін.). Однак, незважаючи на постійний інтерес до означених питань, проблема використання вправ із фразеологізмами у процесі формування риторичної компетентності майбутніх спеціалістів та оптимізації підходів до вивчення фразеології існує і потребує вирішення.

Мета статті – висвітлити основні питання роботи над фразеологічними одиницями як засобу розвитку риторичної компетентності здобувача вищої освіти під час проведення практичних занять з української мови за професійним спрямуванням.

В освітньо-професійних програмах першого (бакалаврського) рівня вищої освіти мовна освіта забезпечує формування низки важливих загальних компетентностей (фахівців різних спеціальностей та галузей знань), наприклад, здатність спілкуватися державною мовою, аналіз інформації з різноманітних джерел, як теоретичних, так і отриманих емпіричним шляхом. Зазначені елементи є водночас характеристиками мовнокомунікативної компетентності фахівця, котрий засобами мови прагне самовдосконалення та виявляти творчий підхід до розв'язання проблем, що виникають у різних сферах спілкування в соціумі.

В. Нищета розглядає риторичну компетентність як вищий рівень комунікативної компетентності, що містить риторичні знання, уміння та навички, здатність і готовність до ефективного й оптимального спілкування, реалізований у досвіді риторичної діяльності [5, с. 23].

У становленні риторичної особистості та її відповідних компетентностей провідну роль відіграє спілкування: «Спілкування, взаємодія... Для індивіда є надзвичайно важливою потребою. Оскільки людина – істота суспільна, то її сутність реалізується і розвивається лише у громадській діяльності, основу будь-якого її виду становить спілкування з іншими» [4, с. 50].

У процесі опанування навчальною компонентою «Українська мова за професійним спрямуванням» студенти звертають увагу на те, що в нашій мові часто використовуються яскраві мовні перли, фразеологізми, а в допитливих здобувачів освіти виникають питання стосовно їх походження. Це стимулює студентів до проєктної та дослідницької діяльності.

Працюючи з довідниками, студенти дізнаються, що фразеологізми – це особливий розряд мовних одиниць, об'єднаних загальною функцією та призначенням – викликати образне уявлення про предмет та дати йому емоційно-експресивну характеристику. У вузькому розумінні до фразеологізмів відносять стилістично забарвлені стійкі обороти з яскраво вираженим емоційно-експресивним і оцінним компонентом [6, с. 32].

Фразеологізми, як і звичайні слова, безпосередньо співвідносяться з явищами об'єктивного світу, хоча прямий зв'язок між реаліями та їх лексичним або фразеологічним найменуванням може бути відсутнім. Тобто фразеологізми мають семантику, яку можна усвідомити за допомогою таких засобів семантизації: власне семантичного визначення, добір синонімів, описовий.

Спосіб *власне семантичного визначення* значення фразеологізму припускає безпосередню роботу з фразеологічними словниками, збірниками крилатих висловів, звертаючись до яких, студент дізнається про значення, історію виникнення, сферу вживання певного фразеологізму.

Спосіб *добору синонімів (синонімічний)* здійснюється шляхом добору близьких за значенням мовних одиниць – фразеологізмів або слів – до фразеологізму, значення якого з'ясовується. Така робота допоможе пояснити значення, продемонструвати стилістичні та смислові можливості української лексико-фразеологічної синонімії.

Дослідники відзначають, що в українській мові виокремлюються понад 800 синонімічних рядів фразеологізмів, що свідчить про багатство засобів української мови [2, с. 92].

Описовий спосіб (перелічування) полягає в послідовному перелічуванні смислових, структурно-граматичних, стилістичних ознак сталих зворотів.

Іншими словами, це фразеологічний розбір, провести який викладач або студент зможе за такою приблизною схемою: а) фразеологічний зворот; б) яке значення має; в) складений у вигляді речення чи словосполучення; г) співвідносний з якою частиною мови; д) головний елемент фразеологізму; е) синтаксична роль; ж) функціональний стиль. Використання описового способу в повному обсязі сприяє актуалізації знань студентів із різних розділів мовознавства: лексики, синтаксису, морфології, стилістики. Тому його доцільно використовувати після повторення відповідного матеріалу. Означені способи тлумачення сталих виразів безпосередньо реалізуються в системі вправ, що пропонуються викладачем. Зокрема, можуть бути такі завдання.

1). Прочитайте речення, знайдіть у них сталі вирази. Користуючись словником фразеологізмів, визначте їх значення та синтаксичну функцію.

2). Дібрати фразеологічний синонім до слова, вказавши його стилістичну приналежність (*божа іскра, дарунок долі*).

3). До поданих іноземних фразеологізмів дібрати відповідні українські: *time flies* (*час летить*), *when pigs fly* (дослівно: коли свині полетять, український відповідник: *коли рак на горі свисне*), *wolf in sheep's clothing* (*вовк в овечій шкурі*), *storm in a teacup* (*буря в склянці води, багато галасу даремно*); *for a rainy day* (дослівно: для дощового дня; український відповідник: *на чорний день*), *look like a million dollars* (дослівно: мати вигляд, як мільйон доларів; український відповідник: *мати чудовий вигляд, на всі сто*), *monkey business* (дослівно: мавп'ячий бізнес; український відповідник: *марна праця, товкти воду в ступні*), *black sheep* (дослівно: чорна вівця, український відповідник: *біла ворона, cash cow* (*дійна корова, джерело коштів*); *like water off a duck's back* (*як з гусака вода*); *you one on a kind* (ти єдиний такий); *it's raining cats and dogs* (лє як із відра); *you snooze, you lose* (хто не встиг, той запізнився; дослівно: *хто відклав, той запізнився*); *easy peasy lemon squeezy* (буквально: *легкий горошковий лимонний сік*) – легко, немає питань; *it's beside the point* (це справи не стосується); *it's a waste of time* (пуста трата часу, дослівно: *марнотратство часу*); *give it a shot* (буквально: *дай цьому постріл* – спробуй, намагайся

зробити; *pull yourself together* (буквально: тягни себе до купи – зберись); *I am over the moon* (буквально: я над місяцем – я на сьомому небі).

Коли йдеться про фразеологізми, часто уявляється щось старе, застигле, що існує завжди або, принаймні, яке виникло дуже давно. Студенти дізнаються про такі джерела сталих виразів: 1) мова письменників; 2) живе мовлення та усна народна творчість; 3) церковно-книжне мовлення; 4) іншомовна лексика.

Наприклад, широко відомо, що первісне джерело багатьох фразеологізмів – Біблія. Іноді хтось скаже: *суєта суєт*, не пригадуючи при тому, що за багато сторіч до нього ці слова промовив у Єрусалимі цар ізраїльтян Еклезіаст. Йому ж, за біблійною легендою, належать такі мудрі слова: *Немає нічого нового під сонцем. Усьому свій час; час розкидати каміння і час збирати каміння*. Їх смисл зрозумілий кожному, хто замислюється про долю країни. Для студентів з'ясування значення і походження таких фразеологізмів може стати завданням для проєктів. Читаючи Біблію, не можна не дивуватися смисловій глибині, художній виразності давніх текстів. Недарма більшість із них увійшли у загальнонародний словник. Деякі фразеологізми, запозичені з Біблії, зберігають свій книжковий характер, у тлумачних словниках української мови вони представлені з поміткою *застаріле*. Однак використовується в сучасному усному ораторському мовленні, якщо є потреба в особливому звучанні промови, яке потребує емоційного напруження, патетики. Роль біблійних виразів у збагаченні української фразеології важко переоцінити. Їх значення не лише в художній цінності, але, головне, в тому моральному заряді, який вони мають у собі.

Останнім часом активно збагачує фразеологічний словник мова преси. Відомо, що фразеологічний фонд мови розширюється через набуття нових значень вже відомими словосполученнями. Велика кількість подібних словосполучень надходять в літературну мову з газетних та журнальних сторінок. Їм властиві смислова та структурна єдність, відтворюваність; їх компоненти набули переносного значення (*політична кухня, ядерний психоз, другий хліб, закон джунглів*). Наведені сполучення слів, що займають перехідне

положення між фразеологізмами та вільними словосполученнями, являють собою метафоричні вирази (*голубі берети, шкіряні куртки, залізні каски, білі рукавички, легені планети, чорне золото*).

Не вдаючись глибоко в сутність наукових концепцій відносно приналежності різних сполучень слів до фразеологізмів, фразеологічними зворотами вважаємо лише такі сполучення мовних одиниць, які відтворюються в готовому вигляді, мають злитість у своєму значенні та характеризуються експресивністю. У мові преси частіше, аніж у мові художніх творів, зустрічаємо незвичну сполучуваність слів, яскраві образні вирази. Саме завдяки пресі в наше мовлення ввійшли такі з них, які з'явилися у сфері освіти, як-от: *трудовий семестр, педагогічний десант, педагогіка співробітництва тощо*. Фразеологічність найчастіше властива одиницям, які сформувалися для позначення явищ політичного життя та виробництва (*чорна п'ятниця, Піднебесна, маріонетковий уряд, політика затягування поясів, червона кнопка, голубе паливо тощо*). Це складні найменування, які виникли на сторінках газет та мають переносне значення. Подібним найменуванням в українській мові відповідають нейтральні синоніми, так звані первісні найменування, які являють собою вільні словосполучення: *коричнева чума* – фашизм, *джентльменська угода* – договір в усній формі тощо.

Близькі до фразеологізмів складні найменування з яскравою оцінною та експресивною насиченістю: *чорні полковники, повітряні пірати, міжнародний бандитизм, боксерська дипломатія тощо*. Фразеологізмами в традиційному розумінні, тобто утвореними шляхом метафоричного переосмислення вільних словосполучень, можна вважати такі складні найменування, як *хрестовий похід, холодна війна, залізна завіса, червона кнопка, залізна леді, політика полювання за відьмами* і т. ін, адже їм властива фразеологічність. Завдяки своїй образності та семантичній неподільності вони можуть виходити за межі політичної сфери та вживатися в для опису різних життєвих ситуацій (*червона кнопка* – знак загальної небезпеки, *залізна леді* – позначення не лише Маргарет Тетчер, але й будь-якої жінки, яка має сильну волю, мужність, глибокі знання

тощо).

Виникнення образних складних найменувань у сучасній українській мові – явище продуктивне, водночас їх семантика може залежати від змін у суспільному житті. Студенти переконуються, що історія мови відображає історію народу. Так, ще в ХХ столітті в журналістиці, а потім в інших сферах з'явилися найменування *фабрика смерті, палії війни, агенти змін*. Деякі з них мають авторів: *холодна війна, залізна завіса* – У. Черчилль, *імперія зла* - Р. Рейган.

Складні найменування, що з'явилися в період кінця ХХ – початку ХХІ століття називають негативні явища дійсності та стають загальноживаними *біла смерть (наркотики), чума ХХ століття (СНІД), відомчі бар'єри, кредит довіри, економічне чудо, висотна хвороба, групи ризику тощо*. Можна припустити, що деякі з цих виразів можуть увійти у фразеологічний фонд української мови. Водночас виникає небезпека перетворення їх в результаті надмірного вживання в мовні кліше, як це трапилось у попередні десятиліття з найменуваннями типу *битва за врожай, золота нива, біле золото, будівництво століття*.

Таким чином, мова сучасної преси є одним із джерел поповнення фразеологічного словника української мови, що слід враховувати студентам, які готують себе до професійної діяльності.

Отже, для того, щоб повно і всебічно здійснювати вивчення фразеологізмів, важливо навчати студентів творчо підходити до виконання завдань. В тому й полягає один із найбільш привабливих аспектів роботи на заняттях із мови, що тут відкривається неосяжне море для творчості як викладача, так і студентів. Самобутнє мислення починається там, де є вміння ставити живі питання, формулювати проблеми, долати інтелектуальні труднощі, що виникають під час осмислення одиниць мовлення та зіставлення з власними уявленнями про них. Студенти залучаються в діяльність, яка відповідає їх інтересам та рівню духовного розвитку, що задовольняє їх особистісні запити.

Подальші дослідження цієї тематики можуть охоплювати проблеми вдосконалення змісту, методів, засобів роботи над фразеологією з урахуванням сучасних підходів до формування спеціаліста, здатного засобами мовної комунікації розв'язувати складні професійні завдання; залучення інноваційних технологій в освітній процес; визначення місця риторичної та фразеологічної компетентностей як результату професійної підготовки майбутніх фахівців.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Борисенко М. Міждисциплінарні зв'язки як засіб формування у студентів світоглядних поглядів. *Вища школа*. 2004. № 3. С. 17–19.
2. Греб М. М. Лексична і фразеологічна компетентності як провідні детермінанти лінгводидактичної підготовки вчителів початкових класів. *Проблеми сучасного підручника: зб. наук. праць*. Київ: Педагогічна думка. 2016. Вип. 17. С. 91–102.
3. Гриценко Т. Розвиток мовної особистості у технічних ВНЗ. *Гуманітарна освіта у технічних вищих навчальних закладах : Збірник наукових праць Національного авіаційного університету*. 2009. Вип. 17. С. 162–172.
4. Кучерук О. Розвиток риторичної компетентності студентів-філологів у процесі риторичної освіти. *Актуальні проблеми формування риторичної особистості вчителя в україномовному просторі : зб. наук. праць (за мат-ми Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції 23 квітня 2015 р.)* За ред. проф. К. Я. Климової. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. С. 50–53.
5. Нищета В. А. Методика навчання риторики в школі : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2014. 200 с.
6. Словник-довідник з української лінгводидактики: навчальний посібник. За ред. М. І. Пентиліук. Київ: Ленвіт, 2015. 320 с.